

DRIE BIJZONDERE GORDIJNZWAMMEN IN NOORDELIJKE SPARRENBOSJES

Roel Douwes¹, Kor Raangs² & Inge Somhorst³

Cortinarius-werkgroep Zinziberatus

¹ Kerklaan 86, 9717 HG Groningen

² Singelweg 36, 9714 AV Groningen

³ Fromaweg 5, 9619 PS Froombosch

Douwes, R., Raangs, K. & Somhorst, I. 2008. Three unusual Webcaps in northern spruce plantations. *Coolia* 51(1): 18–23.

In November 2006 the Freckled Webcap (*Cortinarius spilomeus*) was found for the first time in The Netherlands in a Norway spruce plantation in the province of Drenthe. Another webcap was found in a Sitka spruce plantation near Lauwersoog on the Groningen-Friesland border. Depending on the literature consulted, this could be determined as *C. multiformis* / *allutus* / *lundellii*. The same plantation also produced *C. subhygrophanicus*. All three species are described and illustrated by a colour photograph.

Nog steeds enthousiast door de niet aflatende stroom bijzondere vondsten in sparrenaanplanten (Arnolds et al., 2004, Raangs & Somhorst, 2006, Dam & Kuyper, 2007) kruipen we als altijd met veel plezier onder de stekelige takken door. Wij komen weer met drie interessante vondsten.

Cortinarius spilomeus

Op 6 november 2006 kwamen we – op weg naar de wekelijkse excursie van de Paddenstoelen Werkgroep Drenthe – wederom langs een al tijden lokkende fijnsparrenaanplant langs de autoweg Gieten-Assen (N33). De mossige berm stond nu vol Vliegenschwammen.

In het Drents-Friese Wold wachtten we tevergeefs op de anderen die ondertussen op een andere plek stonden te wachten... Met gespeelde verontwaardiging “Nou dan gaan we wel ergens anders naar toe”, zagen we onze kans schoon om eindelijk het veelbelovende sparrenbos te bezoeken. En het stelde ons niet teleur.

In de berm en het talud, grenzend aan de weg, zien we behalve de uit de auto al waargenomen Vliegenschwammen, nu ook grote hoeveelheden Vaaggegordelde gordijnzwammen (*Cortinarius anomalus*). Die kennen we nu wel, denken we en lopen er vrij snel langs heen. Maar sommige groepen zien er wel wat vreemd uit en we worden weer opmerkzaam: hé, die zijn hygrofaan! We graven zo’n exemplaar uit de dikke laag mos en zien roodbruine bandjes, vlokjes en gordeltjes op de steel. Dit is geen *C. anomalus*, maar wat wel? We nemen enkele exemplaren mee naar huis. Door het opvallend gekleurde velum komen we verrassend eenvoudig tot de juiste determinatie: *Cortinarius spilomeus* (Fr.:Fr.) Fr. Deze soort was tot voor kort niet uit Nederland bekend, maar is inmiddels ook in een fijnsparrenbos in de buurt van Leersum aangetroffen.

Cortinarius spilomeus is een soort die uit noordelijk en montaan Europa wel bekend is uit jonge sparrenaanplanten. Hij is ook gemeld uit lariks- en dennenopstanden (Arnolds et al., 2004, Brandrud et al., 1990–). Taxonomisch hoort *C. spilomeus* thuis in de groep rond *C. anomalus* waarvan de hoed in vochtige, verse toestand in het veld nauwelijks verschilt

als je de donkerrode velumresten langs de hoedrand van eerstgenoemde soort niet opmerkt. Opletten geblazen! Er stonden over een lengte van 200 m tientallen exemplaren in de dikke moslaag tussen even zoveel *C. anomalus*.

Cortinarius spilomeus (Fr. : Fr.) Fr. — Kopervloksteelgordijnzwam (voorstel)

Hoed 20–55 mm, jong halfbolvormig, dan gewelfd met neergebogen rand, oude exemplaren uitgespreid tot soms iets ingedeukt; met stompe umbo. Hoedrand over de lamellen heen stekend. Hoed sterk hygrofaan, in vochtige toestand rood(grijs)bruin, bedekt met zilverachtige berijping. Vanuit het centrum opdrogend naar geel(grijs)bruin tot crèmekleurig. Rand met donker roodbruine velumresten. Oude exemplaren geelbruin, vaak met roestkleurige vlekjes. Lamellen vrij dicht opeen, smal aangehecht tot aangehecht, vrij breed; kleur jong bleek violet, dan bleek geel(grijs)bruin, later roestbruin. Steel fragiel en slank, 50–85 × 4–7 mm, cilindrisch, apex en basis iets verdikt, uiterste basis toelopend en afgebogen; dicht bedekt met vuilwitte lengtevezels; onderste 2/3 met donker roodbruine tot koperrode velumgordeltjes, -bandjes en -plakjes en/of steel tot vlak onder de top bedekt met een rood waas van fijne velumdeeltjes. Steeltop violet. Basisvilt witachtig. Steel hol wordend. Vlees: in hoed roodgrijsbruin, in steel geelbruin; na opdrogen crème. Geur onopvallend.

Sporen subgloboos tot breed ellipsoïd $7-8(-8,5) \times 5,5-6,5 \mu\text{m}$, $Q = 1,2-1,3(-1,4)$, vrij zwak geornamenteerd.

Als Nederlandse naam stellen wij voor Kopervloksteelgordijnzwam.

Figuur 1. Cortinarius spilomeus, in een fijnsparrenbos bij Gieten (Dr.)

Cortinarius multiformis sensu CFP

Een paar dagen later, op Sint Maarten, togen we naar de Lauwersmeer, een kalkrijk gebied met diverse biotopen dat altijd wel iets bijzonders in petto heeft. Inmiddels verslaafd als we zijn aan sparrenaanplanten besluiten we gelijk maar de paar kleine stukken met Sitkaspar in het Lauwersoogbos bij Robbenoort op te zoeken. Het zijn vrij jonge bosjes die in de jaren 1974–1975 zijn aangeplant (informatie boswachter Sies Krap). Tijdens een NMV-excursie in 2005 werden we door Tom van der Kooij op deze stukjes bos geattendeerd: hij had er wel eens wat ‘rare’ Gordijnzwammen gezien en die nooit goed op naam kunnen brengen met de hem tot beschikking staande literatuur. De bewuste excursie leverde toen weinig op, maar nu, onder betere omstandigheden, kijken we onze ogen uit: de mossige berm langs het Sitkasparrenbosje staat vol Gordijnzwammen. Meteen valt ons oog op een prachtige warm leeuwegele jonge *Phlegmacium*, geflankeerd door een door slakken geteisterd ouder exemplaar. Een stukje verder staan er nog een paar en verspreid door het bosje nog enige exemplaren.

Het wordt een fantastische dag vol Gordijnzwammen: behalve onze *Phlegmacium* zien we bijvoorbeeld massaal in grote toefen en in alle mogelijke verschijningsvormen de Jodoformgordijnzwam (*Cortinarius obtusus*), maar ook zeldzamere soorten als de Pluizige gordijnzwam (*Cortinarius comptulus*) en de Donkerlila gordijnzwam (*Cortinarius malachius*).

Als we terugrijden lopen de kinderen met hun lampionnen in de regen, onze buit is al binnen.

Cortinarius multiformis Fr. sensu CFP — Zaagplaatgordijnzwam

Hoed 30–60 mm, jong halfbolvormig met ingerolde rand, dan gewelfd tot uiteindelijk bijna vlak met neergebogen rand; kleverig, glad, naar de rand toe wat gerimpeld; niet hygroom, gelijkmatig levendig warm okergeel tot okerbruin. Hoedrand jong bedekt met wollig wit velum. Lamellen dicht opeen, $L = 70$, $l = 3$, bochtig aangehecht, jong heel licht grijsbruin, ouder iets donkerder, snede vrij grof gezaagd. Steel 40–90 × 7–15 mm, naar de top licht toelopend, jonge exemplaren met min of meer gerande knol tot 25 mm, volgroeid zonder duidelijke knol maar naar de basis toe verdikt; kleur wit, oudere exemplaren toenemend oker vlekkelijk. Vlees wit, in hoed vrij dik, 3–6 mm, in steel wat gemarmerd, glanzend; geur na doorsnijden naar honing.

Sporen 8–9(–9,5) × 5–5,5(–6) µm, licht geornamenteerd; vrij variabel in vorm, ellipsoid tot amandelvormig.

Thuisgekomen vinden we al vrij snel een naam voor onze *Phlegmacium*. De collectie komt goed overeen met de foto en de beschrijving van *Cortinarius multiformis* Fr. in de *Cortinarius* Flora Photographica (CFP, Brandrud *et al.*, 1990–). Tot zover geen probleem.

Kijken we echter in het Overzicht van de Paddenstoelen in Nederland (OPN, Arnolds *et al.*, 1995) dan zien we bij *C. multiformis* een verwijzing naar zowel de beschrijving in de CFP als de beschrijving van *C. multiformis* Moser (Moser, 1960). *C. multiformis* Moser is echter een soort met duidelijk grotere sporen: var. *multiformis* 10,5–11,5 × 4,8–5,5 µm en var. *coniferarum* 10,5–11,5 × 6–7 µm; *C. multiformis* ss. CFP 8–9,5 × 5–5,5 µm. Ook de verwijzingen naar de afbeeldingen brengen verwarring: er wordt verwezen naar de afbeelding in

Figuur 2. *Cortinarius multiformis sensu CFP*, in een Sitkasparreanaanplant in de Lauwersmeer (Gr.)

de CFP, maar ook naar de afbeelding van *C. allutus* var. *xanthus* Moser, en juist niet naar de afbeelding van *C. multiformis sensu Moser*. Dit lijkt ons niet consistent.

Determinatie van onze collectie met Moser (1960) en Horak (2005) levert de naam *C. allutus* op. In de CFP wordt *C. allutus* als niet geldige naam beschouwd voor *C. multiformis*.

Wat zegt het OPN over *C. allutus*? In het OPN lijkt *C. allutus* wel als een aparte soort beschouwd te worden, met twee variëteiten, var. *allutus* en var. *xanthus*. Echter, de afbeelding van *C. allutus* var. *xanthus* dient in het OPN als illustratie voor *Cortinarius multiformis*. Daarbij komt dat voor *Cortinarius allutus* de beschrijving en afbeelding van *C. allutus* uit Die Gattung *Phlegmacium* (Moser, 1960) wordt opgegeven, waar onze collectie ook op uitsleutelt. We zouden aldus onze collectie zowel onder de naam *C. allutus* als onder de naam *C. multiformis* kunnen opgeven...

De in het OPN uit Nederland opgegeven vondsten van zowel *C. allutus* als *C. multiformis* zijn geassocieerd met loofbomen. *C. multiformis sensu CFP* is een soort van mosrijke sparrenbossen op voedselarme bodem. Interessant zou zijn onze collectie te vergelijken met de andere opgegeven Nederlandse vondsten van deze soorten en eventueel ook met andere Europese vondsten, wat mogelijk kan leiden tot meer duidelijkheid (of nog meer verwarring?) over de inhoud van de in het OPN gebruikte namen. Hierop vooruitlopend hebben we twee Europese collecties uit sparrenbossen bekeken, waarvan één goed overeen lijkt te komen met onze collectie.

Onze vondst wordt goed gekenmerkt door *C. multiformis* sensu CFP, met één opmerking. Ook de CFP stelt, net als het OPN, zijn *C. multiformis* synoniem met *C. lundellii* (Moser). Deze wordt door Moser beschreven en afgebeeld als een duidelijk hygrofane soort (Moser, 1960), terwijl onze vondst dat niet is. Interessant, mede gezien de volgende spectaculaire vondst.

Cortinarius subhygrophanicus

Een week later nog maar eens bezoek gebracht aan het bewuste bosje. En behalve weer exemplaren van onze leeuwgele *C. multiformis* springt wat dieper in het bosje een andere soort in het oog: ook dat lijkt wel een *Phlegmacium* met zijn slijmige hoed en wittige steel met gerande knol. Nieuwe reden voor opwinding dus! Het meest opvallend aan deze soort is wel de sterke tweekleurigheid van de hoed, waardoor de soort sterk de indruk wekt hygrofaan te zijn... merkwaardig voor een *Phlegmacium*. Thuisgekomen met Moser (Moser, 1983) determinerend rolt er al snel een naam uit: *Cortinarius subhygrophanicus*, door de oude meester zelf beschreven en afgebeeld in zijn beroemde werk *Die Gattung Phlegmacium* (Moser 1960).

Cortinarius subhygrophanicus (Mos.) Mos.

Hoed 30–60 mm, jong gewelfd met ingebogen soms wat golvende rand; later breed klok-vormig tot gewelfd; soms met zwakke, brede umbo; onregelmatig gegolfd. Hygrofaan, daardoor sterk tweekleurig lijkend, in centrum warm oranjebruin, naar de rand toe donkerbruin, met een vrij scherpe, maar onregelmatige, vlekkerige scheiding tussen beide zones. Oppervlak sterk slijmerig. Rand ingebogen, bezet met witte velumresten. Hoedvlees tot 10 mm dik, stevig, wit. Lamellen vrij dicht opeen, bochtig aangehecht met aflopend tandje, jong lichtgrijs, ouder grijsbruin en tenslotte vlekkerig bruin. L = 90–100, l = 1–3. Snede onregelmatig grof en stomp gezaagd. Steel 55–65 × 9–11 mm, naar boven licht taps toelopend, met een min of meer gerande knol (tot 15 mm dik). Steel wit met hier en daar vlekkerige, bruine plekken doorschemerend. Vlees wit tot iets bleekbruin. Geur onopvallend, iets zoetig.

Sporen 8,5–8,9 × 5,0–5,3 µm, Q = 1,70, in zijaanzicht ellipsoid-amandelvormig, tamelijk variabel en vaak wat onregelmatig gevormd, met een ornamentatie van lage, geïsoleerde of samenvloeiende wratten. Kleur geelbruin.

Behalve in *Die Gattung Phlegmacium* van Moser wordt de soort ook afgebeeld in het werk van Lange onder de (volgens Moser foutieve) naam van *C. allutus* (Lange, 1938). Recente foto's of afbeeldingen op internet zijn niet te vinden. In de *Verbreitungsatlas der Grosspilze Deutschlands (West)* (Krieglsteiner, 1991) is een verspreidingskaartje opgenomen met drie waarnemingen waarvan één afkomstig uit Oostenrijk, één uit het Zwarte Woud en één uit Sleeswijk-Holstein in het noorden van Duitsland. Een zeldzaamheid dus?

Conclusie

In één en hetzelfde Sitkasparrenbosje te Lauwersoog hebben we goed te determineren *Phlegmacium*-soorten gevonden. Hanteren we Moser (1960, 1983), dan zouden deze soorten als *Cortinarius allutus* (niet hygrofaan) respectievelijk *Cortinarius subhygrophanicus* (hygrofaan) benoemd kunnen worden. Beide behoren tot de “Kreis” rond *C. allutus*, waar

Figuur 3. *Cortinarius subhygrophanicus* in dezelfde Sitkasparreanaanplant

ook *C. lundellii* toe behoort. In de meer recente bewerking van Horak (2005) worden *C. subhygrophanicus* en *C. lundellii* samengevoegd tot één soort, de hygrofane *C. lundellii*.

Eén van onze vondsten is ook goed te determineren met de CFP, die echter niet de naam *C. allutus* hanteert maar *Cortinarius multiformis*. In de CFP kan *C. multiformis* licht hygrofaan zijn en wordt ook de hygrofane *C. lundellii* Moser tot *C. multiformis* gerekend. Over *C. subhygrophanicus* doet de CFP geen uitspraken. Maar gezien het feit dat Horak *C. lundellii* en *C. subhygrophanicus* samenvoegt lijkt aannemelijk dat in de bredere opvatting van de CFP *C. subhygrophanicus* ook als een vorm van *C. multiformis* wordt beschouwd, dus blijft de vraag: hebben we nu 1, 2 of 3 nieuwe soorten Gordijnzwammen voor Nederland gevonden?

Met dank aan Nico Dam voor het controleren van het materiaal van *C. spilomeus* en *C. subhygrophanicus* en het ter beschikking stellen van herbariummateriaal.

Literatuur

- Arnolds, E. Kuyper, Th.W. & Noordeloos, M.E. (red.) 1995. Overzicht van de Paddenstoelen in Nederland. Uitgave Nederlandse Mycologische Vereniging, Utrecht.
- Arnolds, E., Douwes, R. & Somhorst, I. 2004. Mycologische avonturen in jonge sparrenbosjes op voormalige landbouwgrond. *Coolia* 47(2): 56–64.
- Brandrud, T.E., Lindström, H., Marklund, H., Melot, J. & Muskos, S. 1990–. *Cortinarius* Flora Photographica, Vol. 1–4. Matfors, S.
- Dam, N. & Kuyper, Th.W. 2007. Het geslacht *Cortinarius* in Nederland – VIII. *Coolia* 50(2): 72–82.
- Horak, E. 2005. Röhrlinge und Blätterpilze in Europa. Elsevier, Spektrum Akademischer Verlag, Heidelberg, D.
- Kriegelsteiner, G.J. 1991. Verbreitungsatlas der Grosspilze Deutschlands (West). Band 1: Ständerpilze. Teil B: Blätterpilze. Stuttgart
- Lange, J. 1938. Flora Agaricina Danica, Kopenhagen.
- Moser, M. 1960. Die Gattung *Phlegmacium*. Verlag Julius Klinkhardt, Bad Heilbrunn, D.
- Moser, M.M. 1983. Die Röhrlinge und Blätterpilze. Kleine Kryptogamenflora, Band IIb/2. Gustav Fischer Verlag, Stuttgart
- Raangs, K. & Somhorst, I. 2006. Het oranje van Spitsbergen. *Coolia* 49: 95–98.